

Mis oli ÜEKS?

Janika Kronberg

Millest algab üks selts? Mis annab tunnistust selle olemasolust, tegevusest, lõpetatusest? On selle kinnituseks säilinud asutamisdokumendid, koosolekute protokollid, põhikiri, esimehe, juhatuse ja liikmete nimekirjad, kirjavõtteid koos vajalike rekvisiitidega, tegevuse kajastused ajakirjanduses? Küllap kõik need tunnused, kuid tänaseks unustusse vajunud organisatsiooni olulisust sunnib rõhutama seeme, mis külvati tulevasteks ettevõtmisteks, mis omakorda tagas ja toetas eesti kirjanduse ja kultuuri järjepidevust paguluses aastakümneid – kuni tänasesse päeva välja.

Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi tegevusest kõneleb lisaks sõjajärgsel Saksamaal eestikeelsetes ajalehtedes ilmunud teadetele põgusalt Pedro Krusteni Henrik Visnapuule pühendatud mälestusteos „Kaugelviibija käekõrval” (esmatrükk Lund, 1957). Seltsi tegevuse kirjeldamisel piirdub Saksamaaga peamiselt vaid kirjastustegevust jälginud Anne Valmas: „Organisatsioon korraldas 11. dets. 1948 Geislingenis raamatupoet, andis välja koguteost Kogu ja ning korraldas kirjanduslikke ringreise USA töökompaniides töötavatele eestlastele ning kaasmaalastele laagrites. Kuigi Saksamaal tekkis uuele seltsile mitmeid osakondi, ei muutunud see siiski ülemaailmseks.”¹ Kahe koguteose kõrval on bibliograafias nimetatud ka Henrik Visnapuu luulekogu „Linnutee”, ent see ilmus juba New Yorgis.

ÜEKS-i märk on niisiis raamatusse raiutud ka Uues Maailmas. Ja ehk leidub märke seltsi tegevusest mujalgi.

2003. aastal saabus Eesti Kultuuriloolisest Arhiivi täiendus, mis ajendabki seltsi tegevust nägema mõnevõrra avaramalt, kui seda seni tehtud. Tegemist on osaga USA-s Washing-

toni külje all asuvas Alexandrias elava Hellar Grabbi arhiivist, mis sisaldab ka Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsiga seotud materjale – Saksamaal koostatud põhikiri ja selle seletus, ÜEKS-i Ameerika osakonna asutamiskoosolekust osavõtnute nimekiri ja Ameerikas peetud koosolekute protokollid. Nende materjalide hulgas on ka siin avaldatav dateerimata üleskutse, mis on küll tiražeeritud ja mille jaoks on leitud tunduvalt vastupidavam ja parem paber kui see, millele sõjajärgsel Saksamaal USA tsoonis ja ka mujal trükiti eestikeelseid raamatuid. Dokumendi väärtuse annab talle ennekõike aga see, et ta kannab originaalallkirju, lisaks trügis loetletuile veel ka Aino Paide-Kosessoni oma.

Üleskutse teksti koostajaks on Geislingeni põgenikelaagris peavarju ja mõttekaaslast leidnud luuletaja Henrik Visnapuu, kes oli ka Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi idee algataja. H. Visnapuu lähimateks mõttekaaslasteks samas laagris olid tema pagulasaastate tulevane ülestähendaja kirjanik Pedro Krusten ja kirjanduskriitik Harald Paukson-Parrest. Pedro Krusten meenutab oma raamatus „Kaugelviibija käekõrval”, kuidas H. Parrest tuli tema juurde ja ütles: „Vaata, mis vanamees oma üksinduses välja haudus.”² Visnapuu toas töötati plaanide ja programmide ja sõnastuse asjus ja 10. oktoobril 1948 toimus Geislingeni tööstuskooli saalis Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi asutamiskoosolek: „Tõsi, suur saal tundus võrdlemisi tühjane, sest seal oli vaid poolsada inimest, kuid tema pöördus ju kõikide eestlaste poole vabas maailmas.”³

Seltsi peamiseks eesmärgiks H. Visnapuu nägemuses oli ühendada erinevates asukohamaades loodud eesti pagulusorganisatsioonide pingutused kandva aluse organiseerimiseks vaimsele loomingule, koondada ühtse juhtimise alla ainelised ja kultuurivarad paguluses, soodustada loomingut abirahadega, koguda arhiive ja teostada autorikaitset. P. Krusteni tsiteeritud üleskutse lõpeb sõnadega: „Kui eelmised põlved ühisel jõul ehitasi meie kultuuritemplid – „Estonia” ja „Vanemuise” teatrihooned – ja kogusid varamusse meie vaimse ja ainelise vanavara, näidakem siis nüüd, et meie oleme oma esivanemate väärilised ja et meie suudame säilitada endise põlve päranduse ja jätkata selle rikastamist väljaspool Kodu-Eestit. [– – –]

Kui tulevik on juba olevikus antud, siis olgu

¹ A. Valmas. Eestlaste kirjastustegevus välismaal 1944–2000. II, raamatukataloog. Tallinn, 2003, lk. 272.

² P. Krusten. Kaugelviibija käekõrval. Lund, 1957, lk. 145.

³ Samas.

Eesti Vabariigi kodanik!

Eesti Vabariik pole lakanud olemast, ta on vaid ajutiselt okupeeritud. Eesti Vabariik ja tema seaduslikud esindajad on tunnustatud Atlandi pakti juhtiva suurriigi U.S.A. poolt. Kõik meie jõud on pühendatud Eesti iseseisvuse taastamiseks.

Aastatuhanded on sinu kätes,
pea vastu, rahvas ja maa.
Eestis voolab su eluläte,
hoia kinni! Niikaua kui saad! (H. Visnapuu)

Eesti Vabariigi kodanik!

ÜLEMAAILMSE EESTI KIRJANDUSE SELTSI (ÜEKS) eesmärgiks on eesti rahvuskultuuri säilitamine ja viljelemine eesti kirjandusliku loomingu ja rahvuslike teaduste säilitamise, arendamise ja levitamise teel. Selle eesmärgi taotlemiseks ÜEKS organiseerib rahvuslikult mõtlemaid kultuuritahtelisi eestlasi kogu maailmas (ÜEKS-i põhikirja § 1).

Kuidas see toimub?

Ilma eesti keelela ja eesti trükisõnata ei ole ka eesti rahvast.

Seepärast jää ustavaks igal pool, kuhu sa ka läheksid, eesti rahvusele, eesti keelele, meelele ning eesti endiste sugupõlvade vaimusele. Pea meeles, et kui sa ka pagulaspõlves kõik oled kaotanud, siis sa pole veel kaotanud oma kõige kallimat vara: oma tõupäraseid suuri vaimuandeid ja kehalist vastupidavust, mis sa oled pärinud oma esivanemalt. Need aitavad sind maailmast läbi. Pea meeles, et Eesti on kõrge kultuuriga maa ja Eesti hea nimi on antud meie hoida.

Ühenduses on jõud. Ole oma rahva vääriline esindaja!

Eesti rahvas on oma vaimsed ja ainelised võidud saavutanud ühistöös. Astu seepärast igal pool kohe ühendusse rahvuslikku kultuuri taotlevate seltside ja ühingutega, eriti ÜEKS-i osakonnaga ja selle puudumisel ÜEKS-i usaldusmehega, kelle aadressi vajaduse korral teatavaks teeme. Pea meeles, et riiete järgi teretatakse, vaimuse järgi talutatakse. Päril-Eesti ei asu praegusel hetkel mitte ainult Eesti geograafilistes piirides vaid väljaspool seda. Ära unusta eesti raamatut! Astu ÜEKS-i liikmeks!

ÜEKS on vahendajaks rahva ja üksikisiku vahel.

Kuna seni ei ole loodud ühtki kindlat rahvuslikku keskust, mille kaudu üksikisik saaks olla ühenduses oma rahvaga ja oma rahvusliku kultuuriloominguga, võtab ÜEKS selle vahendaja ülesanded esialgu enese päale. ÜEKS võimaldab:

- a) oma kartoteegi kaudu kultuuritahtelisel eestlasil kogu maailmas üksteisega ühendusse astuda,
- b) hankida eesti ajakirju, raamatuid ja noorsookirjandust ÜEKS-i ja teistelt kirjastustelt,
- c) soodustatud hinnaga saada ÜEKS-i liikmetel ÜEKS-i väljaandeid.

Otsi ise oma rahvast, siis otsib rahvas ka sind.

Seepärast saada kohe oma kindel aadress ÜEKS-ile järgmisel aadressil: World Association For Estonian Literature, IRO camp WG 229, (14 a) Geislingen, Germany, U.S. Zone. Ära unusta oma aadressi muutmistest teatada.

ÜEKS-i Saksamaa Riigialalise Osakonna juhatus soovib

Teile kordaminekut Teie maapao päevil ja rõõmsat jälleühinemist meie põhjamaisel kodumaal. Meie ühine harras palve on ja jääb ikka ja igavesti:

Su üle Jumal valvaku,
mu armas isamaal

ÜLEMAAILMSE EESTI KIRJANDUSE SELTSI JUHATUS:

H. Visnapuu
A. Kalbus

O. J. Kiisel
A. Kasemata

P. Krusten
A. Põllusaar

E. Kasak
A. Raag

Handwritten signatures:
Uno Paide - Kruusmaa
A. Kalbus
O. J. Kiisel
P. Krusten
E. Kasak
A. Raag

meie oleviku-tegu sooritatud tuleviku nimel.”⁴

Kõlava ja pretensioonika nimega Ülemaailmne Eesti Kirjanduse Selts oli niisiis loodud. Rootsis ilmunud ajaleht Teataja märgib lühiteadete rubriigis kohalviibinud asutajaliikmete arvuks isegi 70.⁵ Kuigi äsja asutatud uut seltsi nimetati üksnes ÜEKS-i Geislingeni kohalikuks osakonnaks ja juhatust vastavalt kohaliku osakonna juhatuseks, võttis see tegelikult enda peale organiseerimistöö kogu Saksamaal asunud eesti põgenike hulgas. Kuid teateid seltsi tegevuse kohta on üksnes niipalju, et esimeheks valiti H. Visnapuu ja sekretäriks Harald Parrest. Visnapuu ise, keda Krusten nimetab meistriks, sest tal oli teistest rohkem autoriteeti ja ka idealistlikku pealehakkamist, käis majast majja liikmeid värbamas. Abiks tuli ka tol ajal oma esimesi luuletusi kirjutanud Harri Asi. Tulemuseks oli see, et kohalikud osakonnad loodi Saksamaal veel Augsburgis, Münchenis, Pinnebergis, Braunschweigis ja mõnel pool mujal, nii et 20. märtsiks 1949 oli ÜEKS-i liikmete arv Saksamaal tõusnud Krusteni teatel 650-ni. Mujalt liikmeid ei lisandunud ja osakondi ei loodud, küll aga tuli kaastööd Rootsi eesti kirjanikelt (Adson, Gailit, Uibopuu, Kangro, Suits, Saareste). Kuid organiseerumise osas Rootsi jõudnud kolleegidelt tuge ei saadud, nagu on sõnaselgelt kirjast A. Adsoni päevikus jäädvustatud sissekandes PEN-klubi juhatuse koosolekul 18. märtsil 1949: „Visnapuu ettepanekule: asutada Rootsis Ülemaailmse E. Kirjanduse Seltsi osakond, otsustati vastata, et siin on juba mitu kirjastust ja et Rootsi on seltside poolest üle organiseeritud, mispärast Visnapuu soov jääb kahjuks rahuldamata. Pealegi on siin asutatud ka Välismaine E. Kirjanike liit.”⁶

Kuna mitme Saksamaal korraldatud tuluõhtuga oli kogunenud kassasse 4000 Saksa marka, sai mõelda ka koguteose väljaandmisele. 1949. aasta juulis ilmuski ÜEKS-i väljaandel koguteose „Koguja” esimene number. Kavas oli arendada koguteos, mida nimetati ka seltsi toimetusteks, regulaarselt ilmuvaks ajakirjaks, kuid seda enam teha ei jõutud. Novembris ilmus küll „Koguja” teine köide ja ehkki selleks ajaks oli ÜEKS-il üle Saksamaa 671 liiget, ei olnud olukord edasiseks tegevuseks enam soodne.

P. Krusten kommenteerib: „Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi asutamine oli langenud halvale ajale. Oleks sellega alustatud paar aastat varem, oleks liikumine saanud võimsa hoo. Siis oleks ilmunud, ma olen selles kindel, luksuslikkegi publikatsioone, sest vana Saksa vääringu ajal oli suuri võimalusi teha ilusaid raamatuid.”⁷

Oli alanud põgenikelaagrite likvideerimine ja põgenike lahkumine ülemeremaadesse ning seda kommenteerib ühenduses ÜEKS-i ja H. Visnapuuga Harri Asi oma kirjas koolivennale Raimond Kolgile Rootsi: „Nagu Sa arvata võid, ootab ÜEKS-i likvideerimine Saksamaa osas. Pagulaskond on kõvasti vähenenud emigratsiooni tõttu, sattunud majanduslikesse raskustesse suurte vallandamiste tõttu ja ei tunne enam huvi taoliste ürituste vastu. See on ka inimlik ja arusaadav, sest hädasolija juurde ei saa enam minna idealismiga, mis eeldab mingi kunsti edendamist. Et aga Visna aja jooksul ÜEKS-ile U.S.A.-s elu sisse puhub, selles ma ei kahtle.”⁸

Nagu saab välja lugeda P. Krusteni mälestustest, on sinne riigivapiga tähtsust rõhutav üleskutse koostatud just DP-laagrite peatse likvideerimise ja uutele asukohamaadele lahkumise meeleolus, eesmärgiks, et iga lahkujat viiks uuele kodumaale kaasa rahvusliku vaimu sädeme ja virgutaks kokku hoidma.⁹ 9. oktoobril 1949 lahkus ka H. Visnapuu Bremerhafeni sadama kaudu Ameerikasse. „Koguja” teist köidet ta Euroopas seega ei näinud ja see saadeti talle alles detsembris järele. Vahepeal jõudis ta P. Krustenile teatada oma esimesi muljeid New Yorgi „linnakesest”.

Juba 18. novembril esines Henrik Visnapuu New Yorgi Eesti Majas kirjandusõhtul 180 inimesest koosneva publiku ees, pidades ka oma kultuuripoliitilise kõne, mis hiljem avaldati Rootsis koguteoses „Kirjanikult lugejale” (1952). Tasuline kirjandussündmus pakkus elatumiseks ka ainelist abi. Visnapuud juba Saksamaal abistanud Silvia Narma korraldas luuletajale Harlemi linnaosas elamispinna. Kui P. Krusten hiljem Ameerikasse jõudis, tundis ta end tõelise noviitsina Visnapuu juhatusel linnaga tutvudes.

Kui ka juba varem USAsse saabunud Harald Parrest, kes teenis elatist kuskil Wisconsinis

⁴ P. Krusten. Kaugelviibija käekõrval, lk. 148.

⁵ Teataja 21.11.1948.

⁶ A. Adson. Rootsi päevik. – Looming 2009, nr. 10, lk. 1383.

⁷ P. Krusten. Kaugelviibija käekõrval, lk. 162.

⁸ O. Kruus. Eestiga südames võõrsil. Tallinn, 1996, lk. 43.

⁹ P. Krusten. Kaugelviibija käekõrval, lk. 163.

Grupipilt 1947. aastast. Repro

Pedro Krusteni saabumisel New Yorki ulatab talle tordivaagna Juta Kurman, Visnapuu istub paremal.

konservitööstuses, New Yorki jõudis, asutati seal NY Eesti Maja sinises toas Visnapuu algatusel ÜEKS uuesti. See toimus 28. aprillil 1950 ja Hellar Grabbi hoolet säilinud protokoll järgi oli asutajaid 15. Asutamiskoosoleku protokollis Parresti nime küll ei ole, kuid kohalviibinud olgu siin nimetatud: Mall Jürma, E. Reinart, Silvia Narma, Johannes Kaup, William Tomingas,

Oswald Piirsalu, Elmar Järvesoo, P. Krusten, H. Visnapuu, Hugo ja L. Peets, Karl Koljo, Harald Raudsepp, H. Grünthal ja Olev Parlo. Joonelisest spiraalköitest rebitud lahtiste lehtede viimasel numereeritud, 80. leheküljel on 12. mail dateeritud ÜEKS-i Ameerika osakonna juhatuse esimehe Henrik Visnapuu kinnitus, ent lehti on vähem ja viimase, 20. novembril

1954 peetud koosoleku sissekanne lõpeb 23. leheküljel.

Esimesel koosolekul valiti seltsi juhatus, millesse kuulusid H. Visnapuu, P. Krusten, M. Jürma, J. Kaup ja O. Piirsalu. Kassas oli 53 dollarit. Otsustati hakata organiseerima liikmeskonda ning H. Visnapuu tegi teatavaks, et ÜEKS-i koostöös PEN-klubi ja Välismaise Eesti Kirjanike Liiduga hakatakse Rootsis välja andma ajakirja. Tõepoolest, 1950. aastal Lundis ilmuma hakanud ajakirja Tulimuld impressumis seisab kuni 1955. aasta viimase, 6. numbrini, et see ilmub nimetatud organisatsioonide koostöös, ent tegelikult jäi Tulimuld kuni illumise lõppemiseni 1993. aastal siiski Bernard Kangro ettevõtteks. Nimesse lisasid väljaandele mõistagi autoriteeti. H. Visnapuu järgmiseks ideeks oli hakata seltsi kirjastamisel välja andma kuu- raamatuid ühesuguses mahus, 128 lehekülge, ja hinnaga 1 dollar, ent kapitali puudumise ja seltsielul hinge sees hoidnud luuletaja surma tõttu 3. aprillil 1951 jäi asi pooleli. Õigupoolest teostus seegi kavatsus ligilähedaselt sarnasena Lundis Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastuse asutamisega. Suurematest üritustest küll asja ei saanud, kuid 3. jaanuaril 1951 peetud koosolekul otsustati saata Rootsi August Gailitile 60. sünnipäevaks 25 dollarit. Kitsastes oludes elavate pagulaste hulgas oli oluline seegi žest.

Pärast H. Visnapuu surma valiti 22. mail 1951 seltsile uus juhatus koosseisus H. Parrest, P. Krusten, M. Jürma, S. Narma ja O. Parlo. S. Narma tegi ettepaneku H. Visnapuu nimelise fondi asutamiseks, kusjuures fondi idee pidi algselt pärinema A. Gailitilt. Järgmisel koosolekul valiti seltsi esimeheks H. Parrest. Hiljem on seltsi koosolekutel arutatud kultuurarhiivi loomise küsimust ja jätkuvalt auhinnaga seonduvat. Erinevatele kirjandusžanridele antavatest preemiast ja toetusstipendiumide ideest jäi lõpuks järele see, mis tõesti reaalseks ja elujõuliseks osutus – Henrik Visnapuu fondi kirjandusauhind, millest sai üks mainekamaid ja keskeid paguluses. Ajavahemikul 1953–1992 anti seda järjekindlalt väljaspool Eestit ilmunud raamatute eest. Rahaliselt on seda auhinda hiljem elus hoidnud H. Visnapuu lähim pärija, luuletaja Kanadas elav vennapoeg Herk Visnapuu, kelle algatusel viimati 2008. aastal pälvis auhinna Tiina Kirss Eesti Kirjandusmuuseumi väljaandel ilmunud põgenemislugude „Rändlindude pesad” koostaja ja saatesõnastajana.

1954. aastaks olid seltsi tuumikuga liitunud veel Hellar Grabbi, Kadi Taniloo ja Jüri Toompuu. 2. oktoobril 1954 valiti seltsi esimeheks Olev Parlo ja sekretäriks Hellar Grabbi, kes oma sõnul püsib seal tänaseni, sest mingit uut valimisprotseduurit pole toimunud.

Selline on lühidalt Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi protokolliliselt säilinud ajalugu. Edasine on jälgitav üksnes ajakirjanduse toel, sest dokumentaalsete tõendite puudumisest hoolimata vilksatab seltsi nimi kultuuriürituste teadetes korduvalt. Näiteks Tulimullale vastukaaluks 1957. aastal Rootsis Ivar Grünthali toimetamisel ilmuma hakanud ajakiri Mana toob oma esimestel aastatel kultuurikroonika rubriigis ÜEKS-i USA-s ja Kanadas korraldatud üritused ära ega unusta mainimast Aleksis Ranniti rolli nende eestvedamisel. Ka A. Ranniti Euroopas/Rootsis käigu puhul mainitakse, et esines ÜEKS-i esimees Aleksis Rannit, kuigi eriti Rootsis võis publik olla küllaltki kriitiline. Kohati siiski asjata: A. Rannit oli Eesti kultuurile hea propagandategija ja reklaamimees.

1950. aastate lõpus korraldas ÜEKS USA-s ja Kanadas terve rea kirjandusüritusi. Näiteks toimus ÜEKS-i, Eesti Teadusliku Ühingu Ameerikas ja New Yorgi Eesti Teatri ühisel korraldamisel New Yorgi Eesti Majas 17. juunil 1958 Aleksander Aspeli 50. sünnipäeva aktus, kus peokõne pidas A. Rannit, juubilar ise luges ette oma sissejuhatuse 1936. aastal Tartus Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmunud Delacroix' biograafia. Üritusel osales ka Eesti Vabariigi esindajana peakonsul saadiku ülesannetes Johannes Kaiv. Mõne entusiasti toel tegutses ÜEKS Kanadas kauemgi. Kuid üks suuremaid A. Ranniti ja Viktor Kõressaare osalusel korraldatud üritusi ÜEKS-i egiidi all toimus 6. novembrist 1957 kuni 28. jaanuarini 1958 ja selleks oli New Yorgi Linnaraamatukogus eksponeeritud näitus eesti luulest ja graafikast. Resümee Manas kõlas järgmiselt: „Teeneka korraldaja võib-olla parimaks tasuks jääb teadmine, et kõik näitusel esitatu jääb ürituse patrooni, New Yorgi keskraamatukogu omandiks.”¹⁰ Tegelikult oli näitus avatud isegi kauem ja seda külastas – Aleksis Ranniti kirjavahetustest väljanopitud teatel! – 340 tuhat inimest. Ilmselt on siin lihtsalt arvatud kokku mingi hulk raamatukogu külastusi. Ent USA-s hakkas ÜEKS-i kõrval üha mõjukamaks

¹⁰ Eesti luule ja graafika. – Mana 1958, nr. 2 (1), lk. 54.

kerkima Eesti Kultuurfond Ameerikas, mille juhatusse kuulus ka endisi ÜEKS-i aktiviste (Parlo, Rannit). Eesti Kultuurfond Ameerikas tegutseb tänaseni ja sellest on majanduslikku tuge saanud eesti kultuuritegelased ja institutioonid nii välis- kui kodumaal.

Oma tegevuse vältel toimis ÜEKS umbes nagu kultuuriline teatepulk. Sest kui USA-s oli tegevus justkui hääbunud või käis edasi tänu entusiastlikele ja kõlavat tiitlit harrastanud Aleksis Rannitile, siis alles 19. aprillil 1959 peeti Torontos ÜEKS-i Toronto osakonna asutamiskoosolek. Trükkis ilmunu põhjal jääb mulje, et seltsi peeti vajalikuks mitte üksnes kultuurilise, vaid ka propagandistliku tegevuse vahendina. Koguteos „Eestlased Kanadas” viitab sellele, et ÜEKS-i Kanada osakonna asutamiskoosoleku kutsus kokku Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu, ehkki mõtte algataja oli Saksamaalgi seltsi asutajaliikmeks olnud agronoom Abel Käbin.

Kanadas valiti ÜEKS-i esimeheks juba Saksamaal seltsi huvides aktiivselt tegutsenud luuletaja Harri Asi, abiesimeheks sai Abel Käbin, sekretäriks Hannes Oja, abisekretäriks Arved Viirlaid, laekuriks Salme Ekbaum. Juhatusse kuulusid veel Richard Antik ja kirjastuse „Orto” omanik Andres Laur, ehkki viimane esialgu kahtlustas seltsi konkureeriva kirjastuse asutamispiaanides.¹¹

27. jaanuaril 1960 lahkus Harri Asi esimehe kohalt ja tema asemele valiti 4 aastaks Hannes Oja. ÜEKS korraldas juubeliüritusi (Ekbaum, Mälk, Kangro, Under, Ristikivi), pani lugejaid kirjandusest kõnelema, korraldas ka kunsti- ja eksliibriste näitusi. Kuid oluline oli ÜEKS-i tegevus ka kultuuripoliitilise propagandavahendina. Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu oli alates 1955. aastast, mil esimest korda 20. veebruaril läks eestrisse saade „Sõnasild kodumaale”, nende korraldaja. Nüüd jäi ka see ülesanne ÜEKS-i kanda. Kirjandusüritused lindistati ja „Ameerika Hää!” töötles need kodumaale lähetatavateks raadiosaadeteks.

ÜEKS-i Kanada osakonna viimane üritus oli sel asukohamaal ilmselt suurejoonelisim. 15. märtsil 1964 tähistati ÜEKS-i korraldamisel Toronto Eesti Majas Juhan Liivi 100. sünnipäeva. Osavõtjaid oli ajakirjanduse teateil 400. Pärast seda aga tegevus katkes „seoses teatud ringkondi haaranud sisepoliitiliste meeleoludega.

Juhatus astus terves koosseisus ametist tagasi ja kassa ning varad anti üle RVN-ile, kes aga ei algatanud uue kirjandusliku organisatsiooni ellukutsumist.”¹²

„Sisepoliitilised meeleolud“ ehk seltsi tegevuse soikujäämise põhjus oli selge – ENSV-st saabunud kirjanik Rudolf Sirge külastäik, „nõia-protssid eesti kirjanike vastu Kanadas”, mis on andnud inspiratsiooni Salme Ekbaumi luulekogu „Kivi kiljatas aknasse” (1967) pealkirjale ja dokumentaalromaanile „Ristitants” (1970).

Vahemärkusena olgu lisatud, et 1960. aastate lõpus tegutses Kanadas ka organisatsioon lühendiga EKS, aga lahtikirjutatult kõlab see Eesti Kirjanduse Sõbrad, ja selle seltsi tegevuse eestvedajaks olid Harry Mürk ja Urve Karuks, külalistena esinesid näiteks Astrid ja Ivar Ivask.

Sellega võiks Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi lõppemata loo siinkohal lõppenuks lugeda. O. Kruusi teatel asutati osakond küll veel ka Londonis, kuid sellest kõneleb üksnes napp teade Inglismaa eestlaste ajalehes Eesti Hää. Kuid luuletaja Henrik Visnapuu Saksamaa põgenikelaagris loodud algatus ei olnud asjatu ja tema suur unistus sai erinevates vormides ometi ka reaalsuseks. Seltsi loomisega oli luuletaja külvanud seemne, millest võrsusid rahvusliku kultuuripärandi kogumiseks, säilitamiseks ja arendamiseks paguluses nii vajalikud ettevõtmised nagu kultuuriajakiri, kirjastus, arhiivipärandi koondamine eri maades. Ning luuletaja enese pärandi pinnal ka temanimeline kirjandusauhind.

Janika Kronberg

(1963)

Lõpetanud Tartu ülikooli. *Mag. artium* 2001. Eesti Kirjandusmuuseumi direktor. Avaldanud kirjanduskriitikat ja kirjandusloolisi töid Eesti pagulaskirjandusest alates 1989, olulisemad artiklid koondatud kogumikku „Tiibhobu märgi all. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994” (2002).

¹¹ I. G. Ringvaade. – Mana 1959, nr. 2, lk. 126.

¹² Eestlased Kanadas I. Toronto, 1975, lk. 455.